

történetének szenteli. Talán a várak Lányi Sámuel által rajzolt és Lehnhardt Sámuel pesti művész által részre metszett rajzai a kötet illusztrációi között, így az olvasók előtt szinte megelevenedik a huszitták és a törökök, kurucok és labancok elleni háborúkban országos jelentőségűvé vált Nógrád, Fülek, Divény, Gács, Kékkő, Szécsény, Hollókő, Balassagyarmat, Salgó, Somoskő, Zagyva, Baglyas, Buják, Ecseg vagy Szanda várkastélyainak, véghelyeinek küzdelmes históriája.

A *negyedik kötet* a Nógrádban élt „fő” s nagyembereknek emlékoszlopot emel. Megemlékezik arról, hogy e megye volt a felvidéki bánavárosok fő védelmezője az oszmán birodalommal vívott harcok 150 éve alatt, ezért kiváltságokat érdemelt ki. Krónikába foglalja a Nógrád területén nyolc évszázad alatt történt országos jelentőségű eseményeket, megemlékezik az itt élt „nagy és jeles” emberekről és egész kis monográfiát ír a Forgách grófokról, Szécsény, Gács uradalmainak földesurairól, majd a kötetet a vármegye fő- és alispánjainak méltóságsorával zárja.

Mocsáry Antal könyvének a sorsa 1982-vel fordulópontjához érkezett. Akadt egy vállalkozó, fiatal történész múzeumigazgató *dr. Praznovszky Mihály* személyében, aki nem csak a mű történeti forrásértékével van tisztában, hanem felismerte történelemtanítási, honismereti jelentőségét is és el tudta érni, hogy hasonló kiadásban, 1000 példányban újra megjelenhessen. Megkapta ehhez az országszerző ismert szécsényi II. Rákóczi Ferenc nevével fellelő termelőszövetkezet anyagi segítségét.

A recenziens csak két kívánságot mondhat az új kiadást forgatván. Bárha folytatódna a nemes célú kezdeményezés és a következő években a széles olvasóközönség birtokába kerülhetnének olyan kiváló nógrádiak ma szinte hozzáférhetetlen művei is, mint Sréter Jánosnak, a legjelentősebb reformerek közé tartozó, de kegyetlenül korán elhunyt másodalispánnak Nógrád megye „beligazgatási állapotjáról” írt jelentése és postumusz Visszaemlékezései, vagy Pulszky Ferenc feleségének, a bécsi születésű Walter Theresának angulit és németül 1851-ben megjelent, de magyarra még nem fordított memoárjai (*Memoirs of a Hungarian Lady*).

Pálmány Béla

Arany János-könyvek

Nem mindenki híve az évfordulóknak, annak, hogy valamely nemzeti nagyságunk többé-kevésbé hű szobra csak egy-egy kerek naptári szám okán kerül a fényezés kerébe, keresztüzébe néhány hétre, különben pedig energiatakarékos közöny félhomályában porosodnak tudatunk mélyén. A halálozások évfordulójáról meg újabbban nem is igen szoktunk megemlékezni, bár ez sem haszontalan olykor: Kosztolányi ragyogó Arany-tanulmányai (vagy inkább: vallomásai) 1932-ben, a költő halálának félévszázados fordulóján születtek. A múlt őszi szá-

zados emlékezés is hozott azért szép termést: érdekes volt eltűnődni újból a szigeti tölgyek alatt tamburázó költőn, aki a nagy múlt századi nemzedékből igazi kortársunkká nőtt, örökifjan, mint a környezetszennyeződést álló, egünket tisztító tölgyei.

A legértelmesebb ünnepi ajándék kétségkívül a nagykorosi emlékülés több mint félezer oldalas kötete, az *Arany János-tanulmányok* volt, amelyet az Arany János Múzeum bocsátott közre, különben is méltó módon az évfordulóhoz. Még csak fölsorolni sem lehet itt a csaknem húsz tanulmányt, csupán jelezhetjük tárgyköreiket: több mint egyharmaduk életrajzi jellegű (Arany debreceni diák-sága, vándorszínész pályája s külön hangsúlyal, több tanulmányban nagykorosi éveit), költői munkássága (etikai felfogása művei tükrében, nagykorosi lírája, a Buda halála, a Toldi szerelme, A tengeri-hántás, az Őszikék titkainak bogozása), de foglalkozik tanulmány akadémiai hivatalával, egyik nagykorosi tanítványával, s igen érdekes új adalékkal szolgál Arany Juliska és László véletlenül előkerült népmese-gyűjteményének ismeretetésével. Van szerző, aki a versmondás ürügyén szól a költő balladairól s a kötet utolsó tanulmánya Arany nagykorosi éveinek első kutatóját méltatja. Ha nem is egészen egyenletes az értekezések szintje, de egytől egyig azt bizonyítják, hogy lehet még mindig újat mondani életrajzi, széptani vonatkozásban is a száz éve halott halhatatlannól. Egy tárgykört hiányolunk csupán: egyetlen tanulmány sem szól a nyelvész és nyelvvelő, műfordító Aranyról, pedig ebben is nagy volt, sőt talán mindmáig a legnagyobb.

A másik hiányérzet gyakorlati: részletes angol nyelvű összefoglalás olvasható mindegyik értekezés végén, ha netán külföldi érdeklődnek a Toldi írójáról szóló szép tanulmányoktól írásai iránt. De ha belföldi érdeklődnek: hogyan juthat hozzá? Készült 1000 példányban, könyvesbolti forgalomba nem kerül: csak a szakembereké s a könyvtáraké. Pedig a múzeumigazgató Novák László szerkesztette kötet megérdemelné a nagyobb nyilvánosságot, legalább azt, hogy tudjunk létezéséről.

A kötet egyik lektorának s tanulmányírójának, Sáfrán Györgyinek az évfordulóra megjelent munkája, *Arany János leveleskönyve* már nincs így véka alá rejtve: a Gondolat kiadó adta ki, kerek 700 oldalal, s gondolom, több mint 1000 példányban. Nagy hiányt pótol ez a szép, szinte áhítatos gonddal, pontos jegyzetekkel és magyarázatokkal ékes könyv: a Ráth-féle levelezéskötetek ma már szinte hozzáférhetetlenek, s közben számos új levél került elő. Népszerű Arany-kiadásaink nem tartalmazzák a levelezést, a kritikai kiadás levelezéskötetei pedig épp hogy csak megindultak. A levelek időrendben sorakoznak, s csak az Aranytól származók találhatók itt (a válaszlevelek nem fértek az így is testes kötete): az első a tizenegy éves tanulóé 1828-ból egykori preceptorához, az utolsó néhány hónappal halála előtt kelt a Margitszigeten unokájához, Szél Piroskához ezzel az aláírással: „szerető nagyapád Arany János”. Voltaképp e szép leveleskönyv, amelyből szinte prózába rejtett szemérmes

Írával az egész küzdelmes életút kirajzolódik, a kritikai kiadás hatalmas tölgvények oldalhajtsa.

Az évfordulóra jelent meg a *Levelezés VI. kötete* (az *Összes Művek XVI. kötete*), ugyancsak Sáfrán Györgyi gondozásában. Az 1852–1856 között írt levelek (a válaszokkal, a költőhöz szóló levelekkel) kerek 800 oldalt töltenek meg s ehhez csatlakozik még majd félezer oldal apróbetűs jegyzet, évtizednyi hősie, áldozatos munka gyümölcse, s ezt csak az tudja értékelni igazán, aki maga is végzett hasonlót. S hogy mi az értelme – értéke – ennek a pénzben alig mérhető szellemi régészetnek, feltáró, leletmentő munkának, a szövegkritikai összkiadásnak? Nélküle nem születhetett volna meg például a népszerű *Leveleskönyv* sem, amelynek híján viszont mi magunk lennénk sokkal szegényebbek.

Az Arany kritikai kiadás – immár három évtizede – folyik évfordulók nélkül is, s csak azt kívánhatjuk, hogy az utolsó kötettel ne kelljen a következő évfordulóra, 2017-ig várunk!

Szilágyi Ferenc

Kelemen Lajos:

Művészettörténeti tanulmányok, II.

(Kriterion, Bukarest, 1982. 407 old.)

Éppen húsz esztendője, hogy Kelemen Lajos, Erdély egyik legnagyobb magyar tudósa örökre eltávozott. „Egész Erdélyt föl akara búvárlani. Minden emléket megkeresni, mindent megmenteni, a jövődönk átadni.” – írta róla Ruffy Péter. Nem Kelemen Lajoson, hanem az anyagi eszközök, az idő és a támogatás hiányán, meg más külső körülményeken múlt, hogy vágya nem valósulhatott meg a Székelyföld leírásához hasonló méretű munkában. (Munkahelye kézikönyvtárának Orbán Balázs-példánya lapjai közé tiszta leveleket kötött, s ezekre rózta rá apró betűs írásával a helyesbítő-kiegészítő történeti adatokat és észrevételeket.) Páratlan emlékezőképességének köszönhetően felhalmozott óriási tudásanyagából sajnos viszonylag kevés maradt ránk. Szellemi hagyatékának megmentéséért, összegyűjtéséért és közös kincscé tételéért csak köszönet illetheti a vállalkozót, B. Nagy Margit művészettörténészt. Ő rendezte sajtó alá Kelemen Lajos tudományos hagyatékát.

A művészettörténeti tanulmányok első része 1977-ben jelent meg a *Kriterion* Könyvkiadó gondozásában Szabó T. Attila előszavával¹, a második kötet öt évvel később. B. Nagy Margit előszavából megtudjuk, hogy a két részben megjelentetett tanulmánykötet tulajdonképpen közös munka eredménye. 1957-ben Kelemen Lajos és a kötet gondozója együtt állította össze és készítette elő kiadásra

a tanulmányokat. Először a művészettörténeti írók köréből, az erdélyi festészettel és a középkori műemlékekkel kapcsolatos írásokból válogattak. A most megjelent második kötetben a műemlékekről, kiállításokról, gyűjteményekről szóló cikkek és több levéltári forrásközlés kapott helyet. Két önálló fejezetben Marosvásárhely és Kolozsvár múltjával, műalkotásaival, s alkotó mestereivel ismerkedhetünk meg. A könyv további része Torockó és Torockószentgyörgy, Marosvécs, Gyergyószárhegy, Válaszút, Magyarfenes, Fiafalva, Nyáradszereda elpusztult, vagy még fellelhető látnivalóit, kincseit tárja az olvasó elé. Az írásokból a múlt becses emlékeinek szeretete, tisztelete árad, s az aggodásé. A kötetet egy interjú zárja, amelyben Kelemen Lajos a házsongárdi temető nagy halottjairól beszél. Akit érdekel ez az egyre jobban pusztuló, történelmi nevezetességű temető, amelynek lakói a magyar és az egyetemes kultúra kiemelkedő személyiségei, ennél szakavatottabb ismertetővel nemigen találkozhat.

Ha nem lettek volna és nem lennének ma is olyan emberek, akik tollal, fényképezőgéppel, kirtartó munkával megörökítik pusztuló értékeinket, akkor sokszor keresnénk hiába a folytonosságot művészetben, életformában egyaránt. Bár eredményt hoznának ezek a jalkiállítások, s nem kellene attól félnünk, hogy előbb-utóbb eltűnnek gyökereink. Kelemen Lajos jó krónikásként minden műemlékre vonatkozó ismeret leírt, megörökített. Írásaiban vádolt és lelkiismeret ébresztett: „Az erdélyi városok régi házai évről évre fogynak, s az újjáalakuló utcáorokban maholnap csak emléképpen látunk egyet-egyet.” Kelemen Lajos természettudós és történelemtanár, levéltáros és idegenvezető volt egy személyben. Nem övezte hangos dicsőség – különös, szegény, szomorú emberként élt. Élete jó részét családjától megfosztva, magányban, szegénységben, nélkülözések között töltötte, mégis volt lelkiereje ahhoz, hogy – Ruffy Péter találó jelzőjével – „Erdély mindenese” legyen. Magával szinte alig törődött. Elhasználódott, kopottas ruhában járt, parányi szobája alig felelt meg a minimális emberi követelményeknek. Körülményeire jellemző, hogy amikor az MTA történelemtudományi szakosztálya az Akadémia külső tagjává választotta, a székfoglalóra nem tudott felutazni Budapestre, mert nem volt rá pénze. Hihetetlenül szerény volt, önmagával szinte kegyetlen, de ha tanítványairól, munkájáról volt szó, nagylelkűsége, önzetlensége nem ismert határt. Rangot jelentett, ha valaki tanítványának nevezhette magát. Többen közülük egyetemi tanárok, tudományos kutatók lettek.

Kelemen Lajos pályája során végigbögészte az erdélyi levéltárakat, több tízezer okiratot, százados írásokat vizsgált át és elindította egyik későbbi tanítványát, Szabó T. Attila nyelvészt azon az úton, hogy a több évszázados erdélyi magyar nyelv régiségét megmentse. A főnemesi levéltárak ismereté-

¹ Ismertette *Balogh Jolán*, *Honismeret*, 1979. 3. sz. 54–56. old.